

УДК 330.59:316.42

О. О. Стрижак

Харківський національний економічний університет

ТЕНДЕНЦІЇ І СУПЕРЕЧНОСТІ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В статті розглянуто теоретичні основи людського розвитку як наукової концепції, систематизовано аспекти людського розвитку. Проаналізовано основні прояви глобалізації як загальносвітової тенденції розвитку суспільства. Визначено та узагальнено тенденції й суперечності людського розвитку в умовах глобалізації. Систематизовано елементи системи управління людським розвитком у глобальному середовищі.

Ключові слова: людський розвиток, концепція людського розвитку, глобалізація, глобальне суспільство.

В теперішніх умовах глобалізації економіки та суспільства особливої актуальності здобувають питання розробки концептуальних засад теорії сталого розвитку. Сучасна концепція сталого розвитку розглядає розвиток в широкому сенсі, включаючи соціальні, екологічні, культурні, демократичні, освітні, гендерні та інші його компоненти, водночас не відкидаючи таку важливу складову, як економічна. Економічний індикатор розвитку, який виражається у темпах зростання ВВП (чи ВНП або ВНД), розрахований як в цілому по країні, так і на душу населення, відіграє досить вагому роль, але розглядається не окремо, а в сукупності з іншими показниками.

Одним із інтегральних показників розвитку економіки, суспільства та держави в цілому, а також оцінки рівня та якості життя її населення є Індекс людського розвитку (ІЛР), запропонований групою фахівців на чолі з пакистанським економістом Махбубом-уль-Хаком. Методологічні основи складання цього індексу, а також концептуальні засади теорії людського розвитку було започатковано А. Сенем, індійським економістом, лауреатом Нобелівської премії з економіки 1998 р. Завдяки цим науковим здобуткам, починаючи з 1990 р. Програма розвитку ООН щорічно готує Доповіді про розвиток людини, які акцентують увагу на найважливіших проблемах людського розвитку в усьому світі.

В контексті перехідної економіки України проблеми людського розвитку розглядали Л. Безтелесна, В. Близнюк, О. Власюк, О. Грішнова, Т. Заяць, Л. Ємельяненко, Е. Лібанова, Л. Семів, Л. Шаульська та багато інших вчених. Однак незважаючи на значні досягнення вітчизняних науковців з вивчення економічних, політичних, екологічних проблем людського розвитку комплекс питань, пов'язаних із забезпеченням сталого людського розвитку в умовах глобалізації суспільно-економічних відносин потребує подальшого дослідження. Зокрема, це стосується визначення тенденцій й суперечностей людського розвитку в глобальному суспільстві, що і є метою даної статті.

Немає, та навіть і не може бути єдиного узгодженого та загальнови-
наного формулювання людського розвитку, оскільки за своїм сенсом та
змістом концепція людського розвитку постійно розширюється та оновлю-
ється, враховуючи найсучасніші тенденції в суспільному, економічному,
політичному житті, а також наслідки та чинники глобалізації всіх сфер
соціуму. В першій Доповіді про людський розвиток 1990 р. було зазна-
чено, що «категорія людського розвитку визначається як процес розши-
рення можливостей людей і досягнутий рівень добробуту» [1, р. 10]. Тобто
економічний добробут є важливим, але не єдиним компонентом людського
розвитку. В останній Доповіді про людський розвиток 2011 р. розкрито,
що «людський розвиток становить собою процес розширення можливос-
тей людей жити довгим, здоровим і творчим життям, а також вирішувати
інші завдання, які, на їхню думку, мають для них значення, активно
брати участь у забезпеченні справедливості та сталого розвитку на нашій
спільній планеті. Люди — як індивідуально, так і в групах — одночас-
но є і бенефіціаріями, і рушійною силою розвитку» [2, с. 14]. За твер-
дженням українського вченого Н. Томчука, «людський розвиток являє
собой систему відносин, якими визначається процес постійного зростання
можливостей особистості за умов оптимального економічного забезпечен-
ня зростаючих потреб життєдіяльності (насамперед, її якісних складових,
спрямованих на гармонійний та всебічний розвиток особистості), а також
підтримання тривалого, здорового і творчо активного життя, високого за-
гального рівня освіти, передусім, професійної. Важливою складовою люд-
ського розвитку є можливість забезпечити особі реалізацію її економічних
прав, політичних свобод і правових гарантій» [3, с. 101]. З вищенаведе-
ного випливає, що людський розвиток є широким й багатоаспектним по-
няттям, яке віддзеркалює всі сфери діяльності людини як особистості та
члена суспільства.

Як висловлюється Махбуб-уль-Хак, «парадигма людського розвитку
включає чотири основні компоненти: справедливість, стійкість, продук-
тивність та розширення прав і можливостей. Кожна з них повинна бути
зрозуміла в правильній перспективі, оскільки вони відрізняють парадигму
людського розвитку від більш традиційних моделей економічного зростан-
ня» [4, р. 19]. У розвиток своєї думки вчений стверджує, що «парадигма
людського розвитку охоплює всі аспекти розвитку — будь то економічне
зростання і міжнародна торгівля, бюджетний дефіцит та фіскальна полі-
тика, заощадження або інвестиції чи технології, основні соціальні послуги
та соціальний захист для бідних. Жоден з аспектів моделі розвитку не ви-
ходить за межі своєї області, однак стосується розширення вибору людей і
збагачення їхнього життя. Всі аспекти життя — економічний, політичний
чи культурний — розглядаються з цієї точки зору. Економічне зростан-
ня, таким чином, стає лише частиною парадигми людського розвитку» [4,
р. 20]. За останні 20 років з моменту виходу першої доповіді про людський
розвиток відбулося й відповідне вдосконалення теорії людського розвитку,
зокрема, в напрямку включення до первісної концепції, запропонованої
Махбубом-уль-Хаком, додаткових аспектів (рис. 1).

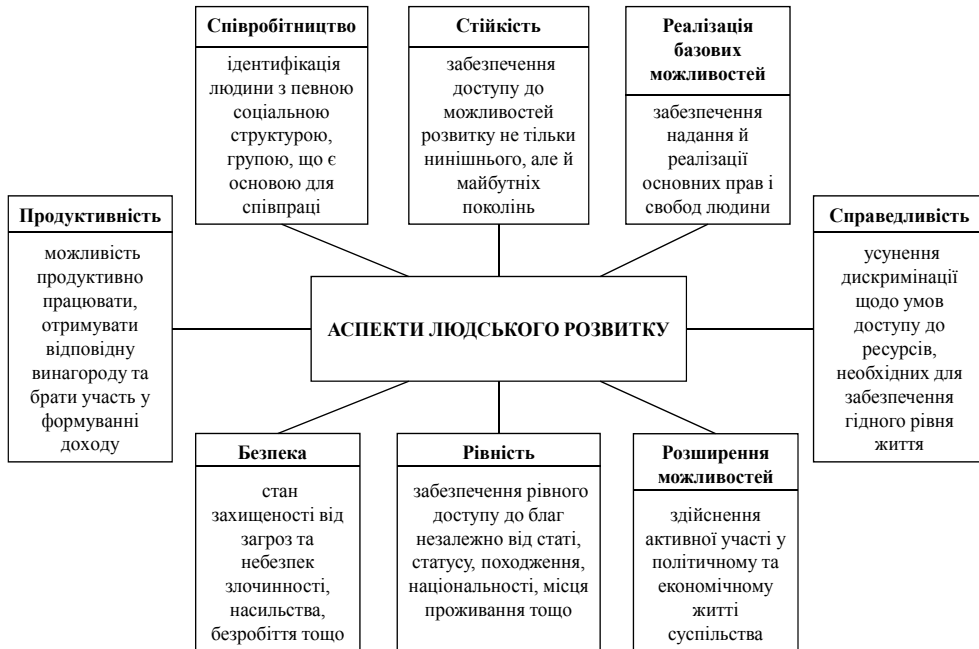

Рис. 1. Аспекти людського розвитку

Слід зазначити, що завдяки своїй універсальності й багатоаспектності концепція людського розвитку здобула багато прихильників серед науковців, державних діячів та широкого загалу. Не можна не погодитися з Л. Безтелесною, яка вказує на те, що «людський розвиток — це економіко-управлінська концепція, що на сучасному етапі найповніше відображає мету суспільного поступу та роль і місце розвитку людини в економічній системі держави і має дістати належну підтримку не лише в економічній літературі, а й в процесі державотворення України» [5, с. 25]. Тому використання базових теоретичних положень концепції людського розвитку повинно бути враховано при визначенні пріоритетів та напрямків розвитку країни, регіонів, міст, а також при розробці державної політики забезпечення сталого розвитку країни в умовах глобалізації суспільства.

Глобалізація як об'єктивний феномен та процес становлення нової, загальносвітової господарської системи характеризується злиттям та взаємопроникненням економік практично всіх країн світу. При цьому формування єдиного планетарного порядку, розпочавшись з економічної сторони діяльності суспільства, поступово втягнуло всі його аспекти — політичний, культурний, соціальний, екологічний тощо. Характеризуючи глобалізацію як «діалектичний процес, який створює транснаціональні соціальні зв'язки і простори, знецінює локальні культури і сприяє виникненню третіх культур» [6, с. 28], відомий німецький соціолог та філософ У. Бек ще п'ятнадцять років тому зазначав, що, «без сумніву, глобалізація є найбільш уживаним і зловживаним — і найменш проясненим, ймовірно,

самим незрозумілим, затуманеним, політично ефектним словом (гаслом, зброєю в суперечці) останніх років і залишиться таким найближчим часом» [6, с. 40]. Так воно і сталося: незважаючи на зростання в останні роки наукових публікацій з проблем глобалізації (та навіть становленні глобалістики як наукової концепції), не відбулося конгруентності поглядів вчених щодо пояснення сутності глобалізації як загальнопланетарного явища, не сформувалося єдиного підходу до дефініції глобалізації як наукової категорії, чітко не визначена наукова схема аналізу переваг, проблем та наслідків глобалізації.

Хоча у дослідженнях процесів глобалізації немає загальноновизнаної методології, сам факт глобалізації суспільства, що проявляється в тому чи іншому вигляді (безпосередньо глобалізації, інтернаціоналізації, транснаціоналізації, модернізації тощо), не спростовується жодним науковцем. Визнаючи наявність переваг, що надає глобалізація, багато вчених критикують неоліберальну концепцію глобалізації й акцентують увагу на таких негативних проявах глобалізації, як зростання нерівності у розвитку розвинених країн та тих, що розвиваються, збільшення прірви між багатими та бідними всередині країн, культурна уніфікація світу та зменшення національної ідентичності, втрата самостійності національними урядами внаслідок впливу ТНК та міжурядових організацій тощо. Як слушно наголошує М. Мунтян, «глобалізація не вирівнює, не нівелює, а посилює світову нерівність, не розмиває, а зміцнює світову ієрархію багатства і бідності. Більше того, відбувається очевидна маргіналізація країн, що розвиваються, в результаті чого багата Північ виключає з прогресу переважну більшість людства» [7].

Цей процес посилення розшарування та збільшення нерівності у суспільстві набуває вражаючих масштабів. Так, за даними ПРООН, у сфері доходів між країнами спостерігається істотна дивергенція. З 1970 р. по 2010 р. душевий дохід у розвинених країнах зростав у середньому на 2,3 % на рік, у той час як у країнах, що розвиваються, — на 1,5 %. У 1970 р. середній дохід країни, що знаходиться у верхній чверті світового розподілу доходу, був у 23 рази вище доходу країни, що знаходиться в нижній чверті. До 2010 р. ця різниця зросла майже до 29 разів. В останні 20 років розрив між розвиненими і країнами, що розвиваються, продовжував збільшуватися. Дистанція між найбагатшими та найбіднішими країнами збільшилася до розмірів прірви. Найбагатша на сьогоднішній день країна (Ліхтенштейн) в три рази багатша, ніж найбагатша країна в 1970 р. Найбідніша на сьогоднішній день країна (Зімбабве) приблизно на 25 % бідніша, ніж найбідніша країна в 1970 р. (теж Зімбабве) [8, с. 42].

Новітня глобальна метасистема, на думку В. Левашова, і в цьому слід з ним згодитися, характеризується такими тенденціями: нав'язування «першим світом» «другому» відносин економічного і, якщо необхідно, військово-політичного панування і підпорядкування; поглиблення нерівності між бідними і багатими; зростання чисельності людей на планеті, що володіють мінімальними матеріальними життєвими ресурсами; зростання духовних диспаритетів, тобто, збільшення розриву в можливостях

доступу до достовірної інформації між бідними і багатими; катастрофічне посилення тенденцій антагонізму між домінуючими світовими релігійними системами; мінімізація дії принципу соціальної справедливості та зростання соціальних нерівностей між статями, віковими групами, расами тощо; невідповідність між націями і країнами в глобальних соціальних привілеях та зобов'язаннях; поєднання соціального хаосу і порядку; відсутність кореляції між економічним зростанням і якістю життя; зростання соціальної знедоленості на тлі зниження соціальних функцій політичних інститутів і держав [9, с. 15–16]. Отже, всупереч оптимістичним очікуванням прихильників неоліберальної концепції, глобалізація не вирішила соціально-економічних проблем суспільства, а лише загострила їх. Незважаючи на бурхливий розвиток завдяки досягненням науково-технічного прогресу практично всіх сфер економіки та відповідне збільшення середніх показників доходу у більшості країн світу, попри досягнутий в останні роки прогрес у викоріненні злиднів в загальнопланетарному масштабі, за даними ООН [10, с. 2], понад 1 мільярд людей живуть в умовах крайнього зубожіння і голоду, а нерівність між країнами і всередині них, як і раніше, становить серйозну проблему. У 2005–2007 рр. частка людей, які страждають від голоду, зберігалася на рівні 16 відсотків, незважаючи на серйозне скорочення масштабів крайнього зубожіння [11, с. 11].

Однак є і певні позитивні зрушення. Зокрема, в результаті стрімкого розвитку в першій половині поточного десятиліття число жителів країн, що розвиваються, які мають дохід менше 1,25 дол. в день, скоротилось з приблизно 1,8 млрд чол. в 1990 р. до 1,4 млрд чол. в 2005 р. При цьому загальний рівень бідності зменшився з 46 до 27 відсотків [11, с. 6]. У нових прогнозах Світового Банку з проблеми бідності на 2015 р. очікується, що до 2015 р. число людей в країнах, що розвиваються, які живуть на менш ніж 1,25 дол. США в день, стане менше ніж 900 млн чол. [11, с. 7]. Певною мірою позитивні зміни, які досягаються світовою спільнотою, знаходять відображення у динаміці загальносвітового ІЛР, який в період між 1990 і 2010 рр. виріс на 18 % (на 41 % з 1970 р.), відбивши поліпшення у сфері очікуваної тривалості життя, охоплення навчанням у школі, грамотності, а також доходу. Успіхи продемонстрували майже всі країни. З 135 країн, що входять у вибірку за період 1970–2010 рр. (що складає 92 % населення світу), тільки у трьох країн ІЛР в 2010 р. був нижче, ніж 1970 р. Бідні країни наздоганяють багаті за ІЛР, і це зближення малює нам картину набагато більш оптимістичну, ніж тенденції в області доходу, де зберігається розбіжність [2, с. 23].

Як об'єктивна тенденція розвитку людства глобалізація має неоднозначний вплив на економіку, що виражається, з одного боку, у наданих глобалізацією безмежних можливостях вже практично сформованого загальносвітового єдиного фінансово-економічного простору з відповідним миттєвим здійсненням трансакцій та обміном інформацією, швидкісним доступом до фінансових ресурсів, зменшенням вартості послуг завдяки розповсюдженню Інтернету й технологічних засобів та ін., з іншого — проблема полягає у тому, наскільки країна спроможна скористатися цими пе-

ревагами та отримати зиск від них. Подолання нерівності у економічному розвитку за умов глобальних змін стало одним з основних завдань для світової спільноти. В першу чергу це стосується тих країн, що розвиваються, оскільки навіть за високих темпів економічного зростання досягти рівня життя розвинених країн за оптимістичним варіантом вони спроможні за десятки років, за песимістичним сценарієм — розрив буде лише збільшуватися. Не меншої уваги заслуговує питання подолання нерівності всередині країн, яка продовжує збільшуватися у всіх без виключення державах світу. Позитивний факт зменшення абсолютної бідності не вирішив проблему зменшення кількості бідних за іншими критеріями, що є особливо актуальним в умовах зростання цін на продовольство в загальносвітових масштабах, яке може призвести до підвищення межі абсолютної бідності з 1,25 дол. США в день до більшого значення цього показника.

Окрім того, суперечливий вплив глобалізації на суспільство виявляється у певному культурному та релігійному протистоянні країн, регіонів, національних меншин, етнічних груп, яке має підчас антагоністичний характер і трансформується у масові протести, акції, конфлікти, інколи навіть у створення терористичних угруповань. Пропагування західних цінностей та відповідного образу життя не завжди знаходить схвальні відгуки спільнот, а поступова уніфікація культури внаслідок експансії західних стандартів споживання завдяки кінопродукції й масованій рекламі в СМІ сприймається як загроза самовираженню й втрата ідентичності. В результаті в суспільстві лише посилюється протистояння, набуваючи інколи непередбачуваних масштабів.

На вирішення означених та інших проблем, які виникають у сучасному глобалізованому світі, спрямовані зусилля фахівців в області людського розвитку, метою якого є не тільки покращення матеріального добробуту, але й забезпечення можливостей людей незалежно від місця народження, статі, національності, віросповідання тощо прожити довге й здорове життя, здобути якісну освіту, брати участь у реалізації основних прав та свобод як людини, громадянина, особистості. Зміни, які відбуваються у суспільстві внаслідок процесів глобалізації, відбиваються й на людському розвитку, що, в свою чергу, вимагає удосконалення теоретичних основ управління людським розвитком. Зважаючи на це, доцільним є визначення основних елементів системи управління людським розвитком (табл. 1).

Таким чином, систематизація елементів системи управління людським розвитком може бути використана для створення моделі управління людським розвитком, а також є необхідною передумовою доопрацювання та розвинення методологічного й методичного інструментарію регулювання людського розвитку в умовах глобалізації суспільно-економічних відносин. Таке удосконалення повинно відбуватися з такими напрямками: по-перше, обґрунтування концептуальних засад механізму функціонування та реалізації людського розвитку з урахуванням ступеня та чинників впливу на нього процесів глобалізації та постіндустріалізації суспільства; по-друге, визначення інституціонального базису, розробки класифікації базисних й похідних інститутів й упорядкування складових елементів інституціональної

Таблиця 1

Елементи системи управління людським розвитком

Рівень управління Елемент системи управління	Наднаціональний	Національний	Регіональний	Особистий
Суб'єкт управління	Міжнародні, міжурядові організації	Уряд, профільні міністерства, урядові організації	Регіональні органи управління	Домогосподарство, родина, особа
Засіб управління	Обсяг та умови фінансування, рекомендації міжнародних, міжурядових організацій	Державна політика, розміри фінансування певних програм	Регіональні програми розвитку, фінансування окремих об'єктів	Сімейний бюджет, особисті бажання і вподобання
Нормативна база	Міжнародні угоди та конвенції	Конституція, ратифіковані міжнародні угоди та конвенції, кодекси, закони, укази, накази, розпорядження тощо		Нормативів немає, але дія в межах законодавства
Контролюючий суб'єкт	Спеціалізовані комісії, групи країн, суспільні організації	Міжнародні, міжурядові організації	Уряд, профільні міністерства, урядові організації	Державні соціальні служби, суспільні організації
		спеціалізовані комісії, КРУ, суспільні організації		
Механізм примушення до виконання	Міжнародні санкції, політичне лобі			
		Судова система, суспільний осуд		
Основні індикатори людського розвитку	Загальносвітовий ІЛР, розмір та відсоток допомоги на соціальні програми	ІЛР країни, розмір та відсоток державних витрат на соціальні потреби	ІЛР регіону, розмір витрат регіонального бюджету на соціальні потреби	Показники забезпеченості потреб, доходів та витрат на душу населення
	індекси бідності, добробуту, показники рівня та якості життя			

системи людського розвитку; по-третє, окреслення інституційних обмежень людського розвитку, зокрема для перехідних економік; по-четверте, обґрунтування теоретичних положень формування інституцій регулювання людського розвитку в глобальному суспільстві; по-п'яте, комплексного дослідження функціонування інститутів та інституцій людського розвитку в умовах глобальних змін. В цьому, на наш погляд, і полягають перспективи подальших наукових розробок в означеній сфері.

Список літератури

1. Human development report 1990; UNDP. — New York — Oxford: Oxford University Press, 1990. — 190 p.
2. Доклад о человеческом развитии 2011. Устойчивое развитие и равенство возможностей: лучшее будущее для всех; ПРООН. — М., Издательство «Весь Мир», 2011. — 188 с.
3. Томчук Н. В. Еволюція наукових поглядів на людський розвиток // Економічна теорія. — 2005. — № 3. — С. 95–105.
4. Mahbub ul Haq. Reflections on human development. — Oxford: Oxford University Press, 1995. — 252 p.
5. Безтелесна Л. І. Ринкові механізми управління людським розвитком: Монографія. — Рівне: Ред.-вид. центр НУВГП, 2006. — 310 с.
6. Бек У. Что такое глобализация? — М.: Прогресс-Традиция, 2001. — 304 с.
7. Мунтян М. Глобализация: что это такое? [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.perspektivy.info/srez/etnos/globalizacija_chno_eto_takoje_2007-01-01.htm
8. Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека; ПРООН. — М.: Издательство «Весь Мир», 2010. — 244 с.
9. Левашов В. К. Общество и глобализация // Социологические исследования. — 2005. — № 4. — С.14–24.
10. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 22 сентября 2010 г. A/RES/65/1 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/512/62/PDF/N1051262.pdf?OpenElement>
11. Цели развития тысячелетия: доклад за 2011 год; ООН. — Нью-Йорк, 2011. — 71 с.

А. А. Стрижак

Харьковский национальный экономический университет

ТЕНДЕНЦИИ И ПРОТИВОРЕЧИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Резюме

В статье рассмотрены теоретические основы человеческого развития как научной концепции, систематизированы аспекты человеческого развития. Проанализированы основные проявления глобализации как общемировой тенденции развития общества. Определены и обобщены тенденции и противоречия человеческого развития в условиях глобализации. Систематизированы элементы системы управления человеческим развитием в глобальной среде.

Ключевые слова: развитие, концепция человеческого развития, глобализация, глобальное общество.

A. Strizhak

Kharkiv National Economic University

**TENDENCIES AND CONTRADICTIONS HUMAN DEVELOPMENT
UNDER GLOBALIZATION**

Summary

Theoretical foundations of human development as a scientific concept are examined in the article. Aspects of human development are systematized. Basic manifestations of globalization as worldwide trend of society are analyzed. Trends and contradictions of human development in conditions of globalization are identified and summarized. Elements of the system of human development in the global environment are systematized.

Key words: human development, the concept of human development, globalization, global society.